

ISSN 2591-1201

LETNIK 6 • 2022 • ŠTEVILKA 2

Dileme

Razprave o vprašanjih sodobne slovenske zgodovine

Dileme

Razprave o vprašanjih sodobne slovenske zgodovine

Dilemmas

Review of Slovene Contemporary History

Izdajatelj in založnik

Študijski center za narodno spravo

Naslov uredništva

Tivolska 42, 1000 Ljubljana

Odgovorni urednik

dr. Tomaž Ivešić (Slovenija)

Glavni urednik

dr. Renato Podbersič (Slovenija)

Tehnični urednik

dr. Matic Batič (Slovenija)

Uredniški odbor

dr. Bojan Dimitrijević (Srbija), ddr. Igor Grdina (Slovenija), dr. Tamara Griesser Pečar (Avstrija), dr. Damjan Hančič (Slovenija), dr. Marica Karakaš Obradov (Hrvaška), dr. Tomaž Kladnik (Slovenija), dr. Jože Možina (Slovenija), dr. Oskar Mulej (Avstrija), dr. Jelka Piškurić (Slovenija), dr. Igor Salmić (Italija)

Spletni naslov

<https://www.scnr.si/dileme.html>

Članki so recenzirani. Za znanstveno vsebino prispevkov so odgovorni avtorji. Ponatis člankov je mogoč samo z dovoljenjem uredništva in navedbo vira.

The articles have been peer-reviewed. The authors are solely responsible for the content of their articles. No part of this publication may be reproduced without the publisher's prior consent and a full mention of the source.

Redakcija te številke je bila zaključena 15. 11. 2022.

Lektoriranje in prevod povzetkov

DigitPen

Oblikovanje in prelom

Inštitut Karantanija

Tisk

Itagraf, d. o. o.

Naklada

150 izvodov

Cena te številke

15 €

ISSN 2591-1201

D i l e m e

Razprave o vprašanjih sodobne slovenske zgodovine

D i l e m m a s

Review of Slovene Contemporary History

LETNIK 6 • 2022 • ŠTEVILKA 2

VSEBINA

Razprave

Igor Grdina

Bogdan Radica in Slovenci

9

Ivo Jevnikar

*Vloga političnih beguncev iz Slovenije pri oživljanju
slovenstva v zamejstvu v Italiji*

67

Jernej Vidmar Bašin

*Krajši pregled represije jugoslovanskega režima ob
zahodni meji od konca vojne 1945 do srede petdesetih let*

95

Tomaž Simčič

*»V šolah ni mesta za politično propagando« (J. P. Simoni)
Slovensko šolstvo na Tržaškem in Goriškem pred
podpisom Pariške mirovne pogodbe in po njem v luči
zapisnika seje o tekočih vprašanjih šolstva z dne 6.*

avgusta 1946

115

Petar Grubišić

*Agrarian Reform and Colonization as the Foundations
for the Legitimate Rule of the Yugoslav Socialist
Government: The Gateway towards Collectivization in
Slavonia and Vojvodina*

141

Matevž Tomšič
*Odgovornost etabliranih elit za vzpon
populizma v Evropi*
167

Poročila s konferenc

Špela Chomicki, Petra Grabrovec
*Fašizem – Sto let pozneje: Stanje raziskav in nove
raziskovalne perspektive, Pivka, 19. 10. 2022*
193

Recenzije

Tomaž Kladnik
*Serhii Plokhyy, Vrata Evrope:
Zgodovina Ukrajine, Založba UMco, Ljubljana 2022*
201

Tamara Griesser Pečar
*Anton Pelinka, Faschismus?
Zur Beliebigkeit eines politischen
Begriffs, Böhlau, Wien–Köln 2022*
207

Renato Podbersič ml.
*Vladimir Geiger, Pero Šola, Marko
Krnzarić, Groblje hrvatskih vojnika
na Mirogoju, Zagreb, 1941.–1945.,
Hrvatski institut za povijest 2022*
213

R a z p r a v e

DOI: 10.55692/D.18564.22.8

Prejeto: 11. 10. 2022
1.02 pregledni znanstveni članek

Ivo Jevnikar¹

*Vloga političnih beguncev
iz Slovenije pri oživljanju slovenstva
v zamejstvu v Italiji*

Izvleček

V sedanjem slovenskem zamejstvu v Italiji je prišlo v zadnjem stoletju do izrednih sprememb v številu in sestavi prebivalstva. Po drugi svetovni vojni se je v njem ustalilo tudi večje število političnih beguncev iz matične Slovenije. Ker jim italijanske oblasti niso podeljevale italijanskega državljanstva, se je večina po nekaj letih izselila prek oceana. Preostali so se dejavno vključili v zamejsko družbeno in kulturno tkivo. Vsekakor pa so begunci na primorskem narodnem pogorišču, ki je bilo posledica četrstoletnega fašističnega zatiranja, odigrali zelo pomembno vlogo. To velja zlasti za šolstvo, medije, kulturne dejavnosti in versko življenje, kjer so vidni sledovi njihovega dela.

¹ Ivo Jevnikar, upokojeni časnikar in publicist, Trst (I), ivo.jevnikar@gmail.com.

KLJUČNE BESEDE: *slovenska politična emigracija, optanti, Svobodno tržaško ozemlje, zgodovina šolstva, Srečko Baraga*

Abstract

The present Slovenian communities in the Italian borderlands have undergone extraordinary changes in the size and composition of their populations over the last century. After World War II, a large number of political refugees from Slovenia also settled there. Since the Italian authorities did not grant them Italian citizenship, most of them emigrated across the ocean after a few years. The rest became actively involved in the social and cultural life of the borderlands. Certainly, the refugees played a very prominent role in the culturally deprived Slovenian community in the Primorska region, which was the result of a quarter of a century of fascist oppression. This applies in particular to the education, media, cultural activities and religious life, where traces of their work are evident.

KEYWORDS: *Slovenian political emigrant communities, optants, Free Territory of Trieste, History of Education, Srečko Baraga*

Uvod

Območje, na katerem danes živi slovenska manjšina v Italiji, je bilo vedno na prepihu. Trst je bil od leta 1719, ko ga je Karel VI. razglasil za svobodno pristanišče, izjemno privlačna točka za priseljence in njegovo prebivalstvo se je skokovito množilo. V zadnjem stoletju pa je prišlo do izjemnega izseljevanja in priseljevanja. Dovolj je, da se spomnimo na zadnje avstrijsko ljudsko štetje, ki je leta 1910 (vendar po reviziji, ki so jo opravili tako v Trstu kot v Gorici leta 1911) pokazalo, da je v tržaški občini 56.916 Slovencev (uradno: prebivalcev s slovenskim občevalnim jezikom) ali 29,82 % stalnega prebivalstva z avstro-ogrskim državljanstvom, v mejah sedanje tržaške pokrajine pa 70.632 Slovencev.² V občini Gorica je bilo v takratnih občinskih mejah 9819 Slovencev (36,9 % tam živečih avstro-ogrskih državljanov).³

Rapalska pogodba iz leta 1920 je dodelila Italiji pol milijona Slovencev in Hrvatov, čemur se je leta 1924 pridružila še Reka. Četrtnina slovenskega naroda in tretjina slovenskega narodnega ozemlja sta se znašli pod Italijo, ki je takoj začela z izgoni avstro-ogrskih državljanov, ki so izhajali iz drugih krajev, z odrekanjem državljanstva novim podanikom, nato, zlasti po nastopu fašizma, s praviim kulturnim genocidom. Do začetka druge svetovne vojne je (sicer tudi iz ekonomskih razlogov) zapustilo takratno Julijsko krajino več kot 100.000 Slovencev in Hrvatov, od tega približno 53.000 Slovencev.⁴ Priseljevali pa so se Italijani iz drugih predelov države. Javne uslužbenke slovenske narodnosti so premeščali v notranjost kraljevine, vsak slovenski pojav v javnosti je izginil, saj so ukinili šole, društva, politične stranke,

2 Pavel Stranj, *Slovensko prebivalstvo Furlanije - Julijske krajine v družbeni in zgodovinski perspektivi* (Trst: Slovenski raziskovalni inštitut, 1999), 298–299.

3 Ibid., 229.

4 Ibid., 282.

časopise, banke, zadruge itd. Izjemo je v glavnem predstavljala Cerkev, a tudi v cerkvenih prostorih so politične oblasti (v videmski nadškofiji tudi cerkvene oblasti) zatirale slovenščino. Nato je nastopila še vojna s svojimi tragedijami.

Po vojni je Trst doživel tako neverjetno priseljevanje in izseljevanje, da je popolnoma spremenil svoj obraz. Med drugim se je priselilo okoli 60.000 večinoma italijansko čutečih optantov in beguncev iz Istre in Dalmacije, po vrnitvi Italije v Trst leta 1954 pa je kakih 20.000 prebivalcev emigriralo, zlasti v Avstralijo. Upadanje prebivalstva se od takrat neprekinjeno nadaljuje. Leta 1971 bilo na območju tržaške pokrajine največ prebivalcev v zgodovini: 300.304. Sredi leta 2022 je imela občina Trst 200.087 prebivalcev, skupno z ostalimi občinami nekdanje tržaške pokrajine (to upravno enoto so pred leti odpravili) pa jih je bilo 230.046. Pri vseh teh nihanjih so seveda pri krčenju števila prebivalcev udeleženi tudi Slovenci.

A vrnimo se k povojnemu obdobju in k slovenski politični emigraciji. Na pogorišču, ki ga je povzročila fašistična raznarodovalna politika, se je delno že med vojno pod nemško zasedbo, naravnost bujno pa po koncu vojne začelo obnavljati slovensko javno življenje. Pri tem so pomembno sodelovali tudi Primorci, ki so bili med obema vojnama begunci v Jugoslaviji in so se vrnil na svojo roko ali pa kot kadri novega režima, ter protikomunistični politični begunci iz Slovenije, ki so se nato v glavnem selili drugam, nekaj pa se jih je z leti povsem vključilo v zamejsko življenje.

Zgodovinopisje o vlogi beguncev v zamejstvu

Vsekakor so zlasti na Tržaškem in Goriškem Slovenci, ki so v sedanje zamejstvo po vojni prišli iz Slovenije iz idejnih razlogov, pustili sled, mimo katere zgodovina ne more. S tem

vprašanjem se sicer zgodovinopisje ni podrobno ukvarjalo. Z večjim ali manjšim poudarkom ga obravnavajo dela matičnih, zamejskih in tudi zdomskih zgodovinarjev, ki se ukvarjajo s »tržaškim vprašanjem«.⁵ Zadnja leta so bili deležni poglobljene pozornosti nekateri predstavniki iz vrst emigracije v Trstu (zlasti Franc Jeza, Jože Peterlin in Mirko Javornik), tudi zaradi arhivov nekdanje politične policije, ki so postali dostopni po demokratičnih spremembah v Sloveniji.⁶ Leta 1998 je tržaški zgodovinar Sandi Volk v *Zgodovinskem časopisu* objavil podrobno raziskavo o slovenski politični emigraciji v Trstu v času Zavezniške vojaške uprave.⁷

Izseljensko društvo Slovenija v svetu je v okviru svojega 12. tabora Slovencev v svetu 2. julija 2005, ob 60-letnici poveljnega izseljenstva, priredilo simpozij o doprinosu slovenskih beguncev pri utrjevanju narodne zavesti v zamejstvu. Vodil ga je dr. Andrej Vovko, gradivo je potem izšlo v posebni publikaciji.⁸ No, tam je dr. Janko Zerzer obravnaval Koroško, avtor te razprave pa sedanje zamejstvo v Italiji.⁹ Te problematike so se kasneje lotili nekateri referati na 35. zborovanju Zveze zgodovinskih društev Slovenije (ZZDS) leta 2010 v Kopru, ki je nosilo naslov *Migracije na slovenskem prostoru od antike do*

5 Tega vprašanja se izrecno dotikajo zlasti Anton Kacin, Nadja Maganja, Aleš Breclj, Nevenka Troha, Gorazd Bajc, Rozina Švent, Helena Jaklitsch.

6 Na podlagi raziskovanja teh arhivov piše zlasti Igor Omerza, o Francu Jezi je na podlagi policijskih arhivov pisal tudi Jure Ramšak.

7 Sandi Volk, »Slovenska politična emigracija v Trstu do leta 1954«, *Zgodovinski časopis* 52, št. 1 (1998): 87–109.

8 Gregor Batagelj in Pavlinka Korošec Kocmur (ur.), *12. tabor Slovencev po svetu. Simpozij ob 60-letnici poveljnega begunstva o doprinosu slovenskih beguncev pri utrjevanju narodne zavesti v zamejstvu* (Ljubljana: Izseljensko društvo Slovenija v svetu, 2005).

9 Referat je nato izšel tudi v Trstu; Ivo Jevnikar, »Vloga poveljnih beguncev v našem zamejstvu«, *Mladika* 49, št. 7 (2005): 9–16.

danes. Gradivo je izšlo v obsežnem zborniku.¹⁰ Dr. Gorazd Bajc je v njem objavil podroben in izviren referat, za katerega je preučil zlasti arhivske dokumente slovenske politične policije, a tudi tiste iz britanskih in ameriških ustanov.¹¹

Razlike med Primorsko in Koroško ob koncu vojne

Ob koncu druge svetovne vojne sedanje zamejstvo v Italiji ni doživelo vala beguncev iz osrednje Slovenije kot Koroška, saj so bile partizanske čete in jugoslovanska vojska že 1. maja 1945 v Trstu, Gorici in sploh na obmejnem območju. Za tiste dni lahko govorimo o odhodu v begunstvo primorskih domobrancev in slovenskih četnikov, a tudi določenega števila zlasti goriških duhovnikov in drugih protikomunistično usmerjenih osebnosti v Italijo, ki pa so se v veliki večini kmalu vrnili na Primorsko. Nekaj tisoč slovenskih beguncev je v Italijo nekoliko kasneje prišlo iz Koroške. Namestili so jih v taborišča, ki so bila odmaknjena od zamejstva (Monigo pri Trevisu, Servigliano, Riccione itd.). Trst in Gorica pa sta kmalu postala vabljava za politične begunce, ki so imeli tu korenine ali so dobili možnost zaposlitve v zavezniški zasedbeni upravi.

Prava begunska vala iz Slovenije sta nastopila kasneje, ob razmejitvi leta 1947 in ob razdelitvi Svobodnega tržaškega ozemlja (STO) leta 1954. Obakrat je bila dana možnost opcije za Italijo, pred tema datumoma in po njiju pa je bilo tudi veliko smrtno nevarnih begov prek meje. Dne 15. junija 1949 je *Kato-*

10 Peter Štih in Bojan Balkovec (ur.), *Migracije in slovenski prostor od antike do danes* (Ljubljana: Zveza zgodovinskih društev Slovenije, 2010).

11 Gorazd Bajc, »Vloga in delovanje politične emigracije iz osrednje Slovenije v povojnem Trstu«, v: *Migracije in slovenski prostor od antike do danes*, ur. Peter Štih in Bojan Balkovec (Ljubljana: Zveza zgodovinskih društev Slovenije, 2010), 376–394.

liški glas pisal: »Slovenski narod je že davno obsodil komunizem. /.../ Obsodile so ga stotine primorskih družin z Bovškega, Kobariškega, Kanalskega in Brd, ki so februarja in septembra 1947, tik pred priključitvijo, zapustile domačije in v dolgih karavanah bežale proti Gorici in med benečanske brate. Ne! Niso bežali pred Jugoslavijo, ampak pred komunistično tiranijo!«¹² O stotinah beguncev s Kobariškega v beneških vaseh – preprostih ljudi, a tudi duhovnikov – je konec februarja 1947 v svojem dnevniku pisal tudi znani čedermac iz Benečije Anton Cuffolo, ki je poudaril, da jih domačini bratsko sprejemajo, povsem drugače pa krajevne oblasti in furlanski prekupčevalci z njihovim revnim rešenim imetjem.¹³ Šlo je torej predvsem za prebivalce obmejnih krajev, pri katerih pa je večkrat težko ugotavljati, kdo je politični begunec, saj je bila okolica vedno povezana z mesti, pri nekaterih poklicih (duhovniki, šolniki) pa je bila mobilnost tako in tako vedno prisotna.

Mirovna pogodba je ljudem, ki so imeli ob vstopu Italije v drugo svetovno vojno, 10. junija 1940, domicil na območju, ki je bilo leta 1947 priključeno Jugoslaviji, in katerih pogovorni jezik je bila italijanščina, omogočila, da optirajo za ohranitev italijanskega državljanstva. Tako pojem domicila kot pogovornega jezika sta postala jabolko spora v nešteti primerih. Rok za oddajo vlog je bil 15. september 1948, nato je bil podaljšan do 23. marca 1951. Na že omenjenem zborovanju ZZDS je Nevenka Troha ocenila, da se je iz Slovenije izselilo oziroma prebežalo več kot 10.000 Slovencev. Opcijske vloge je na Sloveniji priključenem območju podalo 22.359 ljudi. Opcijo so po končanju vseh postopkov zavrnil 1027 osebam. Med tistimi, ki so opcijo pridobili, pa so bili v veliki večini Italijani. Poudarila je še, da

12 »Obtožujemo«, *Katoliški glas*, 15. 6. 1949, 1.

13 Anton Cuffolo, *Moj dnevnik z važnimi dogodki od leta 1938 do leta 1946*, ur. Giorgio Banchig (Čedad: Most, 2013), 582–583.

so na območjih pod italijansko upravo (Videmska, Goriška) oblasti slabo ravnale z begunci in optanti slovenske narodnosti. Mnogim niso priznale državljanstva, selile so jih v notranjost države in podobno, tako da se je lep del teh beguncev izselil v STO, Avstralijo in ZDA.¹⁴

Otroke optantov so izključili iz goriških slovenskih šol. Dr. Avgust Sfiligoj, ki se je v Gorici ukvarjal s temi problemi kot politik in odvetnik, je zapisal, da so italijanske oblasti zaniemale državljanstvo nad 400 primorskih beguncev, kakih 150 učencev in dijakov pa so vrgli iz slovenskih šol, češ da so njihove družine optirale za Italijo, in torej niso slovenske.¹⁵

Nevenka Troha je na omenjenem zborovanju med drugim navedla še dopis vrhovnega poveljstva italijanske vojske, ki je menilo, da bo posebni deželni statut, ki ga bo sprejel italijanski parlament, omogočil »*priseljenim agitatorjem, ki so skoraj vsi ,slavi bianchi‘*«, da bodo »*svojo dejavnost združili in prisilili tudi asimilirane Slovence v Nadiških dolinah, da bodo svoje sinove poslali v slovenske šole in sodelovali pri slovanskem kulturnem gibanju ter tako na meji ustvarjali nova žarišča iredentizma*«. ¹⁶ No, do deželnega statuta je prišlo šele leta 1963 in slovenske manjšine sploh ne omenja, preganjanje Benečanov pa je bilo po vojni hujše kot pod fašizmom, kot je na osrednji proslavi ob obletnici ustrelitve bazoviških junakov 11. septembra 2022 na gmajni pri Bazovici poudaril beneški javni delavec in zgodovinar Giorgio Banchig.

14 Nevenka Troha, »Odseljevanje in prebegi Slovencev z območja, ki je bilo z Mirovno pogodbo z Italijo priključeno k Ljudski republiki Sloveniji«, v: *Migracije in slovenski prostor od antike do danes*, ur. Peter Štih in Bojan Balkovec (Ljubljana: Zveza zgodovinskih društev Slovenije, 2010), 432–446.

15 Avgust Sfiligoj, *Slovenska demokratska zveza v Gorici 1947–1969* (Gorica: samozaložba, 1969), 32–33.

16 Troha, »Odseljevanje in prebegi Slovencev«, 437.

Drugačen je bil položaj v coni A STO, ki so jo do 25. oktobra 1954 upravljali Angloameričani. Delovanje nekaj desetlin, sprva stotin posameznih emigrantov, zlasti izobražencev, je pustilo globoko sled. Okrepili so vseslovensko, ne zgolj lokalno čutenje, poživili slovenski jezik in kulturo po četrstoletnem hudem preganjanju. Brez njih bi bila zamejska skupnost nedvomno revnejša, idejno manj razgibana, čeprav je bilo veliko konfliktov.

Nasilje in predsodki

Konflikti in predsodki so sicer v nekaterih krogih še vedno živi. Tako je znan tržaški geograf v intervjuju za *Primorski dnevnik* aprila 2021 omenil Slovence, ki so se izselili iz Trsta v času fašizma in so se kot jugoslovanski državljani na valu osvobodilnega navdušenja po vojni vrnili v Trst. Ker so jim kot pogoj za pridobitev italijanskega državljanstva postavili zahtevo, da svoje otroke vpišejo v italijanske šole, so se ponovno odločili za odhod v Slovenijo. Ob tem je dodal: »Ta pogoj pa ni veljal za slovenske politične emigrante, ki so se zatekli v Italijo s pomočjo Vatikana.«¹⁷

V odprtem pismu sem ga vprašal, od kod ima ta podatek, saj poznam precej strokovne literature in družinskih zgodb na temo slovenskih političnih emigrantov v Italiji. Kake vati-kanske »pomoči« nisem zasledil, da o kakih privilegijih sploh ne govorimo. Italijansko državljanstvo so samo nekateri emigranti po večkratnih prošnjah dosegli šele po nekaj desetletjih življenja in dela v Italiji. Kaj je to pomenilo, recimo, za šolnike – večne suplente, poznamo tudi iz črtic Vinka Beličiča. Večina

17 Poljanka Dolhar, »Razpolovljena skupnost. Intervju – Milan Bufon, geograf in avtor nove znanstvene monografije o Slovencih na Tržaškem«, *Primorski dnevnik*, 18. 4. 2021, 2–3.

intelektualnega jedra teh priseljencev je Trst vsekakor zapustila ob vrnitvi Italije s koncem STO ravno zato, ker ni imela državljanstva. Menda tudi noben emigrantski duhovnik, ki se je ustavil v Trstu, ni dosegel italijanskega državljanstva. Vatikanu navkljub ...¹⁸ Odgovora nisem dobil.

Nekateri šolniki, ki so takrat zapustili Trst, so v ZDA potem dosegli visoke akademske položaje, recimo slavist Rado Lenček, geograf Jože Velikonja, zgodovinar Bogdan Novak, slavist in javni upravitelj Vlado Rus, pravnik in rusist Jože Suhadolc ter še drugi.

Najvidnejšo vlogo v zamejstvu so politični begunci odigrali na šolskem, kulturnem in verskem področju. Čisto na začetku so nekateri politiki iz osrednje Slovenije sicer mislili politično delovati v Trstu, vseslovensko, ne zamejsko, vendar temu ni bila naklonjena zavezniška uprava, izredno »radikalno« pa so nastopile jugoslovanske oblasti. Znane so težave, ki so jih Britanci delali Ivanu Rudolfu, ko je hotel iz Egipta, kjer je bil med vojno njihov dragoceni sodelavec, v Trst.¹⁹ Ob obisku bivšega kraljevega ministra Mihe Kreka v Trstu so Angleži v svojem poročilu o njem zapisali, da je »troublemaker«, ki da ga je treba zastrašiti z grožnjo aretacije.²⁰

18 Ivo Jevnikar, »Milan Bufon in politični emigranti«, *Primorski dnevnik*, 28. 4. 2021, 18. Naj na tem mestu dodam osebno noto. Moj oče Martin Jevnikar, ki je sicer poročil tržaško Slovenko, italijansko državljanke, je na primer po večkratnih prošnjah in tudi uglednih intervencijah kot apolid dosegel italijansko državljanstvo šele leta 1968, ko je že pet let predaval na padovanski univerzi. Na platnici mape z njegovim dosjejem je ob nekem obisku pristojnih uradov zagledal napis: »*Poučuje na slovenski šoli.*«

19 Ivo Jevnikar, »Za narod in demokracijo: dosledno delo tako ob velikih načrtih pod piramidami kot v tesnobi povojnega Trsta«, v: *Ivan Rudolf, Ob 120-letnici rojstva*, ur. Irena Uršič (Ljubljana: Muzej novejšje zgodovine Slovenije, 2018), 119–134.

20 The National Archives (London), War Office (WO) 204, šk. 12564, Illicit Yugoslav Courier Service: Krek and Žerjal, 18. 9. 1945.

Jugoslovanska politična policija pa je uporabila nasilje zlasti proti vidnim predstavnikom Slovenske ljudske stranke. Oktobra 1945 je na primer sredi Trsta ugrabila Ivana Martelanca in ženo Malko (oba sta izginila), nato Doreta Martinjaka (ki je preživel), februarja 1946 Albina Šmajda (ki je izginil). Ugrabitljem so ubežali Miloš Stare, France Glavač, Drago Petkovšek, precej kasneje tudi Franc Jeza.

Liberalnega politika Andreja (Slavka) Uršiča, urednika tednika *Demokracija* in člana vodstva Slovenske demokratske zveze v Gorici, ki so ga ugrabili 31. avgusta 1947 pri Kobaridu in kasneje umorili, je težko definirati le kot političnega emigranta, saj je bil med obema vojnama primorski emigrant v Ljubljani, po vojni pa spet emigrant, ki se je precej zadrževal v rojstnem Kobaridu.

Vloga na šolskem področju

Če so na verskem, vzgojnem in kulturnem področju begunci delali iz svojih notranjih vzgibov in predhodne usposobljenosti, so za njihovo veliko vlogo v šolstvu in medijih po svoje »zaslužni«¹ levičarski politiki. Gre za znano politiko bojkota Zavezniške vojaške uprave. Cona A Julijske krajine prej in cona A STO pozneje sta bili dodeljeni Angloameričanom in ti so želeli svojo oblast polno uveljaviti. Zavezniški vojaški upravitelji so imeli pristojnosti vseh treh tradicionalnih vej oblasti, prebivalstvo pa ni uživalo običajnih ustavnih pravic.

Partizani med vojno in jugoslovanske oblasti med svojo 40-dnevno povojno upravo pa so tudi na območju cone A vzpostavili svojo upravo, ki so jo v pričakovanju sklepov mirovne konference hoteli obdržati. Višji častnik za civilne zadeve v coni A je bil od 4. julija 1945 ameriški polkovnik Alfred Connor Bowman. V svojih spominih je zapisal, da civilna uprava, ki

so jo vzpostavile jugoslovanske oblasti, ni bila izbrana demokratično, kar sicer na podlagi sporazumov med zahodnimi zavezniki in Jugoslavijo ni bilo pomembno, predvsem pa ni delovala zadovoljivo. Osebe ni bilo usposobljeno za vodenje upravnih zadev, pogosto je nastopalo samovoljno, dogmatično, oblastno in ni zmoglo kompromisov, zato ni bilo zmožno, da bi dejansko opravljalo vsakodnevno upravno delo. Zato je 11. avgusta 1945 objavil svoje najbolj sporne zakonske predpise, splošni ukaz št. 11, ki je ukinil vse organe »ljudske oblasti« in uvedel neposredno upravo ZVU. Po objavi tega ukaza je ZVU vzpostavila novo upravno ureditev v coni A in sama imenovala okrožne ter občinske predsednike in svete. Že pred tem je razpustila Narodno zaščito, ukinila ljudska sodišča in druge organe jugoslovanske uprave, malo kasneje je ustanovila svojo civilno policijo.²¹

Sledila je silovita reakcija prizadete strani z manifestacijami, predvsem pa z bojkotom ZVU, ki ga je ukazalo komunistično vodstvo. Kot piše Bowman, mu je predsednik Pokrajinskega narodnoosvobodilnega odbora (PNOO) France Bevk 6. septembra 1945 pisal, da njegova organizacija ne bo sodelovala z ZVU na podlagi splošnega ukaza št. 11 iz treh razlogov: ker je uvedla ustroj, ki se v bistvu ne razlikuje od fašistične javne uprave; ker ukaz nima podlage v mednarodnem pravu; ker bi sodelovanje izdalo zaupanje ljudi, ki so izvolili organe ljudske oblasti. Bowman je nato zapisal: »Pod Bevkovim vodstvom so slovenski zdravniki, odvetniki, sodniki, tehniki in drugi, ki so prej soglašali, da bodo sprejeli upravna mesta, odpovedali svojo pomoč. V nekaterih občinah je bilo nasprotovanje pasivno, v drugih je prišlo do odkritega upora.«²²

21 Alfred Connor Bowman, *Zones of Strain. A Memoir of the Early Cold War* (Stanford: Hoover Institution Press, Stanford University, 1982).

22 Ibid., 95.

Zaradi bojkota Slovenci skorajda niso dobili zastopnikov na občinah, v conah, služb v javni upravi. Ponekod so odklonili denar za obnovo požganih vasi. Bojkot je zadeval tudi slovenske šole, ki so jih zavezniki želeli ustanoviti brez prevlade komunistov. Tudi tu je grozilo, da bo vse zapravljeno. Uskočila je politična emigracija, med domačini pa se je zaradi nasprotovanja komunistični politiki »vse ali nič« začela diferenciacija, ki je prekinila monopol partije. Bistveno vlogo pri ustanavljanju slovenskih šol je imel prof. Srečko Baraga, ki je bil ravnatelj begunske gimnazije v taborišču v Monigu. 1. avgusta 1945 je prišel v Trst na razgovor k zavezniškemu častniku za vzgojo Johnu Simoniju, ker je želel gimnazijo iz Moniga preseliti v Trst. Tako se je tega kasneje spominjal:

Govorila sva živahno precej časa, a vendar nisva prišla do nobenega zaključka, kajti govorila sva vsak svoje. Jaz sem prišel v Trst s točnim načrtom: preseliti našo gimnazijo v Trst, por. Simoni pa je hotel šele organizirati slovenske šole in za to nalogo je potreboval ljudi. Po skoraj dveurnem pogajanju je pristal na mojo zahtevo pod pogojem, da mu iz našega profsorskega zbora pošljem vsaj do 15. avgusta človeka, ki mu bo pomagal organizirati slovenske šole v Trstu. To sem obljubil in se poslovil. V Monigu sem takoj sklical profsorski zbor, ki pa je odločil, da moram iti v Trst jaz, gimnazija pa bo prišla, ko bom poskrbel dijaški dom za naše dijake. To je bila moja naloga, ne pa, da me je v Trst poslala reakcija, kakor so trdili komunisti. Dne 16. avgusta sem se javil na delo. /.../ Tako sem se znašel popolnoma sam, prepuščen usodi in svoji pameti v pravem peklu, kajti Trst je bil v tistem času pravi pekel. Ne samo zaradi strašne druginje, popolne brezposelnosti, pomanjkanja živil, še večjega pomanjkanja stanovanj, ampak zaradi osebne nesigurnosti, skoraj bi rekel brezpravnosti. Takrat so se še vedno vršila ponoči ugrabljanja oseb, celo umori, katerih ni nihče nikdar ugotovil in tudi ne kaznoval. Kdor bi hotel politično kaj pomeniti in ne biti komunist,

*je bil slej ko prej zapisan smrti, in to v mestu, da o podeželju sploh ne govorim.*²³

Baraga je povabil v Trst kolege iz taborišč, s selitvijo gimnazije pa ni bilo nič. Večina teh profesorjev je šla kasneje v svet. Izmed članov profsorskega zbora gimnazije v Monigu pa so ostali do smrti v Trstu in se uveljavili kot šolniki in kulturni delavci Vinko Beličič, Martin Jevnikar, Vilma Kobal, Jože Peterlin, Viktor Schart, Ivan Theuerschuh in Ivan Vrečar.

Večkrat je bilo že opisano, kako se je do začetka vpisov v nove šole, ki so jim po eni strani ostro nasprotovale italijanske krajevne šolske, a tudi rimske politične oblasti, po drugi pa jih je obsojal zelo učinkovit komunistični bojkot, vlekla huda živčna vojna, nakar je levica tudi pod pritiskom domačih domoljubov popustila, saj bi ob slabem vpisu zavezniki šol sploh ne ustanovili. Temelje slovenskemu šolstvu v Trstu in Gorici so nato postavljali Srečko Baraga in mnogi poklicni ali improvizirani begunski šolniki (našteva jih Alojzij Geržinič v knjigi o Baragi), ob njih vodilno še domačin Anton Kacin v Gorici, nekateri domači šolniki in pa pretežno levičarski primorski povratniki iz Slovenije.²⁴

23 Alojzij Geržinič, *Boj za slovensko šolstvo na Primorskem za delovanja dr. Srečka Baraga pri ZVU* (Buenos Aires: Slovenska kulturna akcija, 1983), 24–25.

24 Naj spet navedem družinsko pričevanje. Moja mama, takrat 20-letna domačinka Neda Abram, diplomirana iz klavirja, ki je takrat nastopila delo kot profesorica glasbene vzgoje na nižji gimnaziji, je v nekem intervjuju povedala: »Točno se spominjam prvega dne, ko sem stopila kot profesorica v slovensko šolo v ulici Lazzaretto Vecchio. Pouk se je začel novembra. Na sporedu je bila seja za profesorje vseh takratnih slovenskih srednjih šol. Vodil jo je kapetan John Simoni, ob njem pa so bili profesorji Baraga, Geržinič, Perhavic in Penko. Če se prav spominjam, je Simoni povedal, da bo ravnatelj nižje srednje šole Penko, trgovske akademije Perhavic, realne gimnazije pa Geržinič. Na sredi sobe smo sedeli redki Tržačani, desno od nas so sedeli večinoma bivši primorski emigranti, ki so jih napotile v Trst

Ogromno je bilo navdušenja, veliko politične napetosti. Barago so 7. februarja 1946 v Ljubljani obsodili na smrt; 8. februarja 1948 je odšel v Argentino in *Primorski dnevnik* je v naslovu komentiral: »En zločinec v Trstu manj.« Marsikdo pa je kasneje priznal, da je bil idealni človek na tistem mestu, saj je v slabih treh letih postavil temelje šolstva od vrtcev do višjih srednjih šol. Sicer pa levičarski tisk takrat ni skoparil z izrazi »izdajalci«, »izvržki« ipd.

Zaradi pomanjkanja učbenikov je ZVU kot znamenje dobre volje prosila PNOO, naj priskrbi primerne učbenike. To se je tudi zgodilo, vendar je Bowman v spominih napisal: »*Bili so živahni in poučni. Iz njih bi se učenci gotovo poučili o Titovi slavi in čudesih komunizma, a prav malo drugega. Seveda se jih nismo mogli posluževati.*«²⁵ Tako so begunci in nekateri domačini v nekaj letih sestavili tudi učbenike za vse predmete, šolske vrste in stopnje. Begunec prof. Rudolf Fajs, ki se je kasneje vrnil v Ljubljano, je leta 1949 ustanovil dijaški mesečnik *Literarne vaje*, ki ga je za njim do ukinitve leta 1979 urejal spet begunec Martin Jevnikar, nikakor pa ni šlo za kako emigrantsko publikacijo.

Mediji

Ob šolah je bila močna prisotnost beguncev v medijih, ki so jih nadzirali zavezniki. Sem so spadali sama pisarna zavezniške informacijske službe AIS (*Allied Information Services*), dnevnik *Glas zaveznikov* (1945–47), katerega glavni urednik

takratne slovenske oblasti, levo pa je bila skupina političnih beguncev iz Slovenije. Poznala sem morda pet kolegov, ki so bili prej na italijanskih šolah, večinoma pa se seveda nismo poznali in smo se radovedno ogledovali.« (Bojan Pavletič, »Brez slovenskih šol bi naše manjšine dejansko ne bilo več«, *Kras*, št. 70, (2005), 49.)

25 Bowman, *Zones of Strain*, 98.

je bil emigrant Bojan Ribnikar (pozneje je odšel v Argentino, nato v Kalifornijo), in Radio Trst. Nekaj slovenskih radijskih oddaj je bilo že pod nemško zasedbo, 5. maja 1945 se je oglasil partizanski Radio svobodni Trst, 12. junija 1945 ga je prevzela Zavezniška vojaška uprava, a pustila osebje na položaju in le postopno dodajala nove kadre, tudi iz vrst emigrantov. Ko se je 16. junija 1946 slovenski del osamosvojil, je bil za šefa imenovan begunec Jože Germ.

Medtem ko so slovenski levičarji na šolah kljub vsemu vztrajali, so Radio Trst februarja 1949 sami zapustili in maja prešli na novi Radio Koper. Na časnikarskem in programskem oddelku radia in med njegovimi zunanjimi sodelavci pa so bili begunci še Ado Lapornik, ki je ostal v Trstu, Lado in Iza Kralj, ki sta odšla v ZDA, Božo in Miran Drnovšek, ki sta odšla v Južno in Severno Ameriko, Rado Lenček (ZDA), Egidij Vršaj in Matej Poštovan, ki sta ostala, Boris Sancin, ki je bil prej primorski emigrant, Franc Jeza (ostal), Mirko Javornik (ZDA), Vilko in Milena Čekuta (Kanada), Simon Kregar (ZDA), Zorko Simčič (Argentina), Karlo Rosman (ostal), Franc Orožen, ki se je vrnil v Slovenijo, častnik Slavko Andrée in profesorji Martin Jevnikar, Vinko Beličič ter Ivan Theuerschuh (ki so ostali do smrti v Trstu) in mnogi drugi.²⁶

Ob radiu je nastala samostojna, še vedno živa skupina Radijski oder, ki je nastopala tudi v prosvetnih dvoranah kot Slovenski oder, ustvaril pa jo je begunec Jože Peterlin. Iz begunskih vrst so bili v njej še njegova žena Lojzka Lombar Peterlin, Marjana Prepeluh Lapornik, Drago Petkovšek, Martin Globočnik, Ludvik Klakočer, Ivan Artač in drugi, člani pa so bili ravno tako tudi domačini, saj je prof. Peterlin znal pritegovati sodelavce, tako da spet ni mogoče govoriti o begunski

²⁶ Za zgodovino tržaškega radia glej: Lida Turk, *Glas v ... etru* (Trst: Deželni sedež RAI za Furlanijo - Julijsko krajino, 1991).

ustanovi.²⁷ Radio je bil prava ljudska univerza za ljudi, oropane materinščine, a tudi glasilo Zahoda v smeri Jugoslavije.

Pri tiskani besedi lahko omenimo tržaško-goriški mladinski list *Mlada setev* (1946–50), ki ga je najprej urejal Rado Lenček, nato Jože Peterlin, oba begunca. Franc Jeza, Vinko Beličič in drugi so v Trstu urejali kratkotrajni reviji *Stvarnost* (1950–52) ter *Stvarnost in svoboda* (1952–53). Peterlin je leta 1957 v Trstu z mlajšimi domačimi sodelavci ustanovil revijo *Mladika*, ki še vedno izhaja, a je v celoti zamejska, kot sta bila odraz narodne manjšine – kljub begunskim sodelavcem – tednika *Slovenski Primorec* v Gorici in *Demokracija* v Trstu.

Versko življenje

Glede verskega življenja je treba omeniti, da je na Tržaškem že takrat primanjkovalo slovenskih duhovnikov (danes pa ni v tržaški škofiji niti enega v njej rojenega slovenskega duhovnika), zato so bili nekateri begunski duhovniki, ki so se tu ustavili, posebno dragoceni. Na Goriškem se je med drugim naselilo več duhovnikov iz primorskih krajev, ki so prešli pod Jugoslavijo.

Begunski duhovniki Jože Prešeren, Ivan Vrečar in Jože Jamnik so leta 1945 z domačinom Lojzetom Škerlom v Trstu začeli s slovensko Katoliško akcijo, iz česar se je rodila tudi skoraj 20 let delujoča Slovenska dijaška zveza (ki ni bila istovetna s predvojno stražarsko usmerjeno organizacijo v Sloveniji), leta 1947 z otroškimi kolonijami itd. Jože Prešeren, ki je bil več kot 40 let kaplan pri Novem sv. Antonu, torej sredi Trsta, je bil

27 Za zgodovino Radijskega odra gl.: Manica Maver in Anka Peterlin (ur.), *Vse to je ena sama ljubezen. Ob sedemdesetletnici Radijskega odra* (Trst: Mladika, 2017).

tudi katehet, pobudnik skavtinj, zgradil je novi Marijin dom v Ulici Risorta, več let urejal otroški mesečnik *Pastirček*.²⁸

Ivan Vrečar, ki je že leta 1938 v Ljubljani pripravil molitvenik *Kristus kraljuj*, je z liturgičnim in drugim delom nadaljeval tudi v Trstu, kjer je bil profesor. Z liturgiko in ekumenizmom pa še z marsičim se je ukvarjal Metod Turnšek, ki je leta 1946 v Trstu obnovil revijo *Kraljestvo božje*, ki se je pozneje vrnila v Slovenijo kot zbornik *V edinosti*. S predvojnimi *Knjižicami* je v Trstu nadaljeval, dokler se niso vrnile v Slovenijo, salezijanec Franc Štuhec, ki si je tudi zamislil *Marijanski koledar*, delal na tržaških župnijah in organiziral velika romanja.

Stanko Zorko, ki je pribežal v Italijo leta 1949, je vodil gradnjo Marijinega doma v tržaški četrti Rojan, kjer je bil slovenski kaplan štiri desetletja in kjer je od leta 1965 do smrti skrbel za nedeljske in praznične maše v slovenščini, ki jih neposredno prenaša Radio Trst A, poleg tega pa je 30 let urejal tedensko radijsko oddajo Vera in naš čas.

Nekaj duhovnikov je bilo večkratnih emigrantov. Na Goriškem je deloval Jože Jurak, ki je tja došel iz Argentine leta 1963 in sourejal tednik *Katoliški glas*, na Tržaškem v Argentini posvečeni Jože Kunčič. Dvakrat je emigriral duhovnik in pesnik Štefan Tonkli, najprej iz Baške grape v Gorico, nato v Argentino in po 15 letih spet na Goriško. In še bi lahko naštevali, tudi redovnice, seveda.

Kulturniki

Velik je bil delež beguncev pri rasti zamejske in sploh slovenske književnosti ter kulture.

²⁸ Jože Prešeren, *Marijina družba »Marije Milostljive«* (Trst: Marijina družba »Marije milostljive«, 1975).

Krajšo dobo so živeli v Trstu: pisatelj in esejist Zorko Simčič, pesnik Anton Novačan, slavist Rado Lenček, ki je objavljaj etnografske razprave, duhovnik Metod Turnšek, ki je leta 1956 odšel na Koroško, a je raziskoval tudi med Slovenci v videmski pokrajini in bil etnolog, profesor, pisatelj, ekumenski delavec. Dalje pisatelj in časnikar Mirko Javornik (v Trstu v letih 1948–60), Drago Petkovšek (radijske mladinske igre), duhovnik, pesnik in pisatelj, profesor ter ekumenski delavec Stanko Janežič, ki se je leta 1969 vrnil v Slovenijo.²⁹

Tu so ostali do smrti pesnik, pisatelj in kritik Vinko Beličič, literarni zgodovinar in kritik Martin Jevnikar, pisatelj in esejist Franc Jeza, profesor Jože Peterlin, ki je bil odličen kulturni organizator, a ob že omenjenem tudi režiser, gledališki kritik, dramatik, urednik. Bil je tudi pobudnik dijaškega Slovenskega kulturnega kluba, do smrti duša Slovenske prosvete, Društva slovenskih izobražencev in študijskih dnevov Draga.³⁰ Tudi tu je treba poudariti, da je bil sam sicer politični emigrant, vendar so bile vse omenjene dejavnosti izrazito vraščene v zamejski prostor in namenjene predvsem Slovencem v Italiji.

Med likovnimi umetniki je treba omeniti kiparja in risarja Franceta Goršeta, ki je bil profesor v Trstu v letih 1945–52; slikarja Toneta Miheliča iz Škofje Loke, ki je po vojni v glavnem delal v Trstu; arhitekta Vilka Čekuto, ki je nekaj cerkvenih in drugih zgradb oblikoval na Tržaškem, leta 1955 pa odšel v Kanado; inženirja Simona Kregarja, ki je v Trstu delal na radiu, po letu 1951 pa je svoje talente v gradbeništvu zelo plodno razvil v New Yorku.

29 Biografije skoraj vseh v referatu omenjenih osebnosti so dostopne v posameznih geslih 20 snopičev *Primorskega slovenskega biografskega leksikona* (Gorica: Goriška Mohorjeva družba, 1974–1994).

30 Marij Maver (ur.), *Peterlinov zbornik* (Trst: Mladika, 2012).

Med begunskimi glasbeniki bi lahko omenili basbaritonista Marijana Kosa in zborovskega dirigenta Ludvika Klakočerja, ki je živel v Trstu do leta 1957, nakar je odšel v Avstralijo.

V politiki

V gospodarstvu ni bilo izrazitih begunskih predstavnikov. V politiki pa je bil prispevek političnih emigrantov manj viden od tega, kar bi mogoče pričakovali, čeprav so sodelovali tako v liberalno-narodnjaški Slovenski demokratični zvezi kot v Slovenski krščansko-socialni zvezi oz. pozneje Slovenski katoliški skupnosti. To pa predvsem zato, ker niso imeli državljanstva in torej političnih pravic. Domače nekomunistične politične skupine so tudi raje videle, da niso v ospredju. Sicer pa je katoliško skupino vodil duhovnik Peter Šorli, povratnik iz Dachaua, ki je bil s Tolminkskega in vrsto let ni prekoračil meje, a se kot duhovnik goriške nadškofije ni imel za političnega begunca. Takoj po vojni so se okoli njega zbirali tudi nekateri izmed že navedenih ugrabljenih politikov in skupno so pritiskali na zaveznike za krepitev šolskih in drugih pravic Slovencev v Trstu.³¹

V katoliških krogih je bil problem tudi v tem, da so bili nekateri begunci zelo agilni javni delavci iz vrst Ehrlichovih stražarjev (Jože Peterlin, Matej Poštovan, Vinko Beličič, Maks Šah) ali vsekakor zagovorniki neodvisne slovenske države (Mirko Javornik), ki pa so jo z vero v močno zaščitnico Jugoslavijo in iz strahu pred sosedi poleg levičarskih zavračale tudi protikomunistične skupine. To se je zelo jasno videlo ob izidu zbornika *Tabor 1951*, pri katerem je imel glavno besedo Mirko

31 Ivo Jevnikar (ur.), *Boj za narodne pravice in demokracijo. Povojno obnavljanje političnega življenja Slovencev v sedanjih mejah Italije* (Trst: Krožek za družbena vprašanja Virgil Šček in Krožek Anton Gregorčič, 2019).

Javornik. Sicer pa so se kdaj tudi v zamejstvu pokazala stara nesoglasja med stražarji in mladci.

Pripadniki politične emigracije, a tudi v Trstu delujoči javni delavci z Goriškega so vsekakor bistveno prispevali k emancipaciji slovenskih katoličanov v javnem življenju na Tržaškem. V Gorici je bila tradicija in so bili ljudje, v Trstu pa je prišlo do avtohtonega poskusa uvajanja krščansko-socialnega gibanja le pred prvo svetovno vojno (duhovniki Jakob Ukmar, Anton Čok, Andrej Furlan), potem nič več.³²

Politično najvišji po rangi je bil med predvojnimi politiki, ki so se ustalili v zamejstvu, Ivan Theuerschuh, ki je bil leta 1938 izvoljen za jugoslovanskega državnega poslanca, v Trstu pa je živel do smrti leta 1974 in se s politiko, in sicer manjšinsko, ukvarjal le krajši čas. Bil je predvsem šolnik in vzgojitelj, starešina slovenskih tržaških skavtov. Časnikar, stražar Matej Poštovan se je v politiki bolj izpostavil, ko je dobil italijansko državljanstvo. Bil je med ustanovitelji Slovenske skupnosti v Trstu leta 1962.

Samostojna Slovenija je bila ideal Franca Jeze, ki je bil drugačen politični emigrant: krščanski socialist, pripadnik Osvobodilne fronte, interniranec v Dachauu. Leta 1948 je iz nasprotovanja do diktature zbežal iz Ljubljane. Do konca je bil brez državljanstva in stalne službe. Leta 1959 je v Trstu v samozaložbi izdal knjigo *Nova tlaka slovenskega naroda*, po Trstu opravljal listkovne akcije za neodvisno Slovenijo, v letih 1978–83 pa, spet v samozaložbi, izdal pet drobnih zbornikov s pomenljivimi naslovi: *Alternativa*, *Iniciativa*, *Demokracija*, *Akcija* in *Neodvisna Slovenija*.³³

32 Tomaž Simčič, *Jakob Ukmar (1878–1971). Sto let slovenstva in krščanstva v Trstu* (Gorica: Goriška Mohorjeva družba, 1986).

33 Jure Ramšak, »Politična emigracija v Trstu in vprašanje samostojne Slovenije – primer Franc Jeza«, *Acta Histriae* 18, št. 4 (2010): 961–986.

Vsekakor je ideja o samostojni Sloveniji zaživela med številnimi mladimi, ki so bili v stiku z omenjenimi zagovorniki neodvisnosti.

Sklep

Vloga, ki so jo po drugi svetovni vojni odigrali v slovenskem zamejstvu v Italiji slovenski politični begunci, ostaja zaradi prevladujočih političnih predsodkov sicer precej v senci, vendar je bila zelo pomembna, zlasti na šolskem, kulturnem in verskem področju. Levičarski del manjšine in jugoslovanske oblasti so jim nasprotovali, italijanske oblasti pa jim tudi niso bile naklonjene, saj so krepili vseslovensko, ne zgolj lokalno čutenje in poživljali slovenski jezik ter kulturo po četrtsloletnem hudem preganjanju in ob še vedno živih asimilacijskih težnjah. Pripadniki politične emigracije, a tudi v Trstu delujoči javni delavci z Goriškega, so bistveno prispevali k emancipaciji slovenskih katoličanov v javnem življenju na Tržaškem. Tisti begunci, ki so se dokončno ustalili v zamejstvu, so se polno vključili v manjšinsko družbeno in kulturno življenje, ki bi bilo brez njih nedvomno revnejše in idejno manj razgibano.

*Viri in literatura**Arhivski viri*

The National Archives (London), War Office (WO) 204.

Časopisni viri

Katoliški glas, 1949

Primorski dnevnik, 2021

Literatura

Bajc, Gorazd. »Vloga in delovanje politične emigracije iz osrednje Slovenije v povojnem Trstu«, v: *Migracije in slovenski prostor od antike do danes*, ur. Peter Štih in Bojan Balkovec, 376–394. Ljubljana: Zveza zgodovinskih društev Slovenije, 2010.

Batagelj, Gregor, in Pavlinka Korošec Kocmur, ur. *12. tabor Slovencev po svetu, Simpozij ob 60-letnici povojnega begunstva o doprinosu slovenskih beguncev pri utrjevanju narodne zavesti v zamejstvu*. Ljubljana: Izseljensko društvo Slovenija v svetu, 2005.

Bowman, Alfred Connor. *Zones of Strain, A Memoir of the Early Cold War*. Stanford: Hoover Institution Press, Stanford University, 1982.

Cuffolo, Anton. *Moj dnevnik z važnimi dogodki od leta 1938 do leta 1946*, ur. Giorgio Banchig. Čedad: Most, 2013.

Geržinič, Alojzij. *Boj za slovensko šolstvo na Primorskem za delovanja dr. Srečka Baraga pri ZVU*. Buenos Aires: Slovenska kulturna akcija, 1983.

Jevnikar, Ivo. »Vloga povojnih beguncev v našem zamejstvu«, *Mladika* 49, št. 7 (2005): 9–16.

Jevnikar, Ivo. »Za narod in demokracijo: dosledno delo tako ob velikih načrtih pod piramidami kot v tesnobi povojnega Trsta«, v: *Ivan Rudolf. Ob 120-letnici rojstva*, ur. Irena Uršič, 119–134. Ljubljana: Muzej novejšje zgodovine Slovenije, 2018.

Jevnikar, Ivo, ur. *Boj za narodne pravice in demokracijo. Povojno obnavljanje političnega življenja Slovencev v sedanjih mejah Italije*. Trst: Krožek za družbena vprašanja Virgil Šček in Krožek Anton Gregorčič, 2019.

Maver, Manica, in Anka Peterlin, ur. *Vse to je ena sama ljubezen. Ob sedemdesetletnici Radijskega odra*. Trst: Mladika, 2017.

Maver, Marij, ur. *Peterlinov zbornik*. Trst: Mladika, 2012.

Pavletič, Bojan. »Brez slovenskih šol bi naše manjšine dejansko ne bilo več«, *Kras*, št. 70 (2005).

Prešeren, Jože. *Marijina družba »Marije Milostljive«*. Trst: Marijina družba »Marije milostljive«, 1975.

Ramšak, Jure. »Politična emigracija v Trstu in vprašanje samostojne Slovenije – primer Franc Jeza«, *Acta Histriae* 18, št. 4 (2010): 961–986.

Sfiligoj, Avgust. *Slovenska demokratska zveza v Gorici 1947–1969*. Gorica: samozaložba, 1969.

Simčič, Tomaž. *Jakob Ukmar (1878–1971). Sto let slovenstva in krščanstva v Trstu*. Gorica: Goriška Mohorjeva družba, 1986.

Stranj, Pavel. *Slovensko prebivalstvo Furlanije - Julijske krajine v družbeni in zgodovinski perspektivi*. Trst: Slovenski raziskovalni inštitut, 1999.

Štih, Peter, in Bojan Balkovec, ur. *Migracije in slovenski prostor od antike do danes*. Ljubljana: Zveza zgodovinskih društev Slovenije, 2010.

Troha, Nevenka. »Odseljevanje in prebegi Slovencev z območja, ki je bilo z Mirovno pogodbo z Italijo priključeno k Ljudski republiki Sloveniji«, v: *Migracije in slovenski prostor od antike do danes*, ur. Peter Štih in Bojan Balkovec, 432–446. Ljubljana: Zveza zgodovinskih društev Slovenije, 2010.

Turk, Lida. *Glas v ... etru*. Trst: Deželni sedež RAI za Furlanijo-Julijsko krajino, 1991.

Volk, Sandi. »Slovenska politična emigracija v Trstu do leta 1954«, *Zgodovinski časopis* 52, št. 1 (1998): 87–109.

*The Role of Political Refugees
from Slovenia in Reviving
the Slovenehood in the Italian
Borderlands*

Summary

The paper examines the role that Slovenian political refugees who fled the Communist Yugoslavia assumed in the Italian borderlands after World War II. The Italian borderlands, which have undergone extraordinary changes in the size and composition of their populations over the last century, initially hosted a significant number of refugees. Due to an unfavourable attitude of the Italian authorities, most of them later emigrated elsewhere, but a few became actively involved in the social and cultural life of the borderlands.

During the period of the Allied Military Government (AMG) in Zone A of the Julian March and then Zone A of the Free Territory of Trieste, the intellectual stratum of the concerned refugee community played, despite their disputes with the leading left wing, a major role in strengthening the national consciousness and language and restoring cultural life after the quarter of a century of the fascist oppression of the Slovenians of the Primorska region.

The most obvious results were evident in education, as the Communist leadership demanded a boycott of the AMG at the time of the struggle for borders and dominance of the territory. Instead of trying to win at least the available positions for the time being, it opted for an all-or-nothing policy and

implemented it violently. Thus, the positions in the local administration, judiciary and elsewhere were occupied by the Italian representatives. In education, the boycott was endangering the entire recovery of the Slovenian schools, as the dialogue between the AMG and the regional National Liberation Committee was completely halted. At that point, the AMG invited the refugee educators to participate. In the Monigo camp, near Treviso, they immediately organised an entire school system in Slovenian, including a grammar school. Srečko Baraga played a central part in the establishment of the Slovenian school system, alongside the Allied education officer John Simoni. Finally, pressed by some of the local patriots, the left relented, which resulted in an avalanche of enrolments in the Slovenian schools. The teaching corps were composed of a few locals, of political refugees and of refugees from the Primorska region who had returned or had been sent from Yugoslavia. In the face of the continuing disputes with the left, the refugees were also major contributors in the writing and publishing of the textbooks for all types of the new schools, at all levels.

There was also a strong refugee presence in the media controlled by the AMG, especially in the information offices (AIS) and the daily newspaper *Voice of the Allies*. The staff at Radio Trieste was initially mixed, but when Radio Koper was set up in 1949, some of the staff moved to Zone B.

The paper next describes the involvement of the refugees in the religious sphere, especially in the Diocese of Trieste, where there was a chronic shortage of Slovenian priests, and in the cultural circles of writers and other artists. The presence of political refugees was not visible in the economy. In politics, there were initially some attempts by the anti-Communist representatives, even the leading ones, to continue their activity in Trieste, but the AMG opposed this, and the Communist secret police prevented such a development by means of

kidnappings and violence. The refugees were involved in the non-Communist parties in the borderlands, although in the background, as they did not have political rights, being non-citizens in Italy. The ideas of an independent Slovenia, which were spread in Trieste by some of the refugees of various orientations (members of the former Straža Academic Club, writer Mirko Javornik, Christian socialist journalist Franc Jeza), were not publicly welcomed, even by the non-Communist political groups in the borderlands, until the fall of Communism, but they were embraced particularly by many of the younger generation, who were influenced by the said personalities.